

Արքեպ.ի դեռ կիսով տպած Աստուածաշունչին մէջ մոլորութիւններ կան: Ինքը Նուիրակը քննած է Ոսկան Արքեպ.ը, որ կ'ըսէ թէ ինք ի Հռոմ կաթողիկէ հաւատոյ գաւանթիւն տուած է եւ հաստատուն կը մնայ նոյն գաւանթեան վրայ, ինքն Աստուածաշունչը կը տպէ հայ հին ձեռագիրներու համեմատ, եւ երբ տպագրութիւնը վերջանայ, պիտի ղրկէ Ս. Ժողով, որպէս զի եթէ սխալ մը կայ՝ ուղղութիւն Ոսկան կը խնդրէ որ իր մէկ աղգականը եւ ուրիշ քանի մը հայ պատանիներ Ռերբանեան դպրանոց ընդունուին քահանայութեան պատրաստուելու, եւ իրեն նպաստ մը տրուի. վասն զի Աստուածաշունչին շատ փնտտուած է եւ այլն: Կ'որոշուի որ Աստուածաշունչի տպուած մասերը ղրկէ, իրեն 50 սկուզ տրուի՝ եթէ կամուր մոլորութիւն մտածած չէ, իսկ պատանեաց յարմարութիւնը քննուի:

Սոյն տարին Դեկտ. 14ի Նստին մէջ (1668, 303, 27) Ոսկանայ Աստուածաշունչի տպուած մասերու վրայ եւ Բրիտանեականի վրայ քննութիւններ կը կատարուին:

Դարձեալ 1671 Մարտ 17ի Նստին Արձանագրութեան մէջ (1671, 57. 1) կը կարդամ՝ թէ ինչպէս Ս. Ժողովն Ոսկանին հրամայած էր, որ Լիվոնոյ երթայ եւ հոն տպարան հաստատէ, հիմայ եկած է նա Հռոմ եւ կը խնդրէ՝ որ իրեն թոյլ տրուի Մարտիրոս երթալու եւ հոն տպարան բանալու, եւ կամ իրեն նպաստել հետեւեալ կերպով՝ 1. կամ ապա իրեն որ եւ է գումար մ'իր գրամական անձկութեան մէջ (ինչպէս որ Փիորոնցայի Նուիրակն ալ հաստատած էր անձկութիւնը), կամ հրաման ղրկել Քննութեան Ս. Ժողովոյ Լիվոնոյի ներկայացուցչին, որ ետ տայ իր տպած Աստուածաշունչին քան օրինակը, զոր գրուած է իր մոլորութիւններ բովանդակող, եւ կամ 2. իրեն որոշ ամսական մը տրուի, եւ կամ ուրիշ կերպով մը իրեն օգնուի, այսինքն շուտով սրբագրուի Խորհրդատեարը, զոր Քննութեան Ս. Ժողովոյ ղրկած է քննելու, որպէս զի տպէ եւ ծախէ, նոյնպէս Սաղմոս եւ ուրիշ գրքեր, զորոնք պիտի ղրկէ սրբագրութեան, շուտով քննուին, որպէս զի կարենայ տպել եւ վատարկիլ: Կ'որոշուի որ ապրուստին համար առ ժամն գումար մը տրուի, Աստուածաշունչը Բարսեղ Վ. իսկ Խորհրդատեարը P. Knab Գոմինիկեան անմիջապէս թարգմանեն եւ քննուի, որպէս զի ամենայնի խեղամտաբլայն ետեւ՝ ըստ այնմ հրաման տրուի Լիվոնոյ. իսկ Ս. Ժողովոյ Քննութեան գրուի՝ որ հաճին շուտով վերջացընել քննութիւնները եւ որոշումին ամն, որպէս զի Ոսկան Արքեպ. ըստ այնմ վարուի:

Ելիշեալ Խորհրդատեարն աւ Սաղմոս տպագրած չէ Ոսկան, անտարակոյս Ս. Աթոռէն թոյլտուութիւն չընդունելուն:

Վիեննա, 10 Յոյ. 1913:

Հ. ԳՐ. ԳԱԼԵՍԻԱՆՍԵՆ

ՀՌՈՍԱՅ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ 1579ԻՆ Է

Իննսուներորդ քով ընդունուած էր՝ թէ Հռոմոյ մէջ տպուած առաջին հայերէն գիրքն ըլլայ «Տոմար Գրիգորեանն, Թախտեճական. Որ եղև իշխանութեամբ հրգոր սրոց Փափոյն եւ այլ թագաւորացն: Կաղմնցաւ ի մեծըն Հռովմին, ի քաղաքն սրոց առաքելոյն ի թվ. ՌՇՁԳ. Romae, ex typographia Dominici Basae, MDLXXXIII., (= 1584):

Ասոր գլխաւոր Եիշատակարանէն կ'իմանանք, թէ «Թարգմանեցաւ ասմարս եւ ասնայուցըս ի ըստին լիզուէ ի հայի, եւ արպագրեցաւ ի նոյն քաղաքն ի մեծն Հրովմի»

առ ոսու զխաւոր աւաքերոց սրբոցն Պետրոսի եւ Պողոսի. հրամանաւ սուրբ Փափին Գժ Գրիգորի: Եւ ի հօվուապէտութեան Հայոցն ի Հռոմ՝ Կարտինալ Սանթա Սէւերինին ի վերակացոյ անտեսութեան պարոն Սուլթանչա թուխաթցոյն զոր փռանկն Մարգանտոն կոչէ՝ ձեռնառութեամբ տէր Յովանէս Տէրգնցոյս եւ թերագրութեամբ որդի իմն Սաշատուրին ի վայելումն ամենայն հայկազուն ուսումնասիրաց . . . : Եւ ամբողջ դործոյն մէջ 14 անգամ Տէրգնցին ինք զինք ընթերցողաց աղօթից կը յանձնէ այսպիսի խօսքերով. «Զփժուն զրիչս զտէր յովանէս Տէրգնցիս զգիտեալս մեղօք մի ողորմայիւ արժան առնէք զձեզ աղաչեմք», «Մի մեղազրէք եղբարք, զի առաջին արուեստն է», «Զկազմող բոլորակացս զծառայս ձեր զտէրս մի ողորմայիւ անտես չառնէք», եւն:

Սոյն Տէրգնցի ամուսնացեալ քահանայն Տէր Յովհաննէս, որ իւր զուակներով Ամիգ քաղքէն եկած էր Հռոմ, արդէն 1583 Փետր. 7ին իրբեւ տեղւոյն հայ հասարակութեան զխաւորներէն մին՝ նամակ կը գրէ առ Դաւիթ Պատրիարք Նրուսաղեմի: Սոյն նամակին բովանդակութենէն կ'իմացուի թէ ինքն երկար առնէ ի վեր Հռոմ է: Ինք բաց ի վերոյիշեալ Տումարէն, 1586ին Վենետիկի մէջ Սաղմոս մը տպագրած է: Ծատ հաւանական է՝ որ նաեւ դործակից եղած բնայ վերոյիշեալ Տումար Գրիգորեանի հայերէն գործերուն փորագրութեան:

Բոլորովին անձանօթ էին ցայսօր սոյն Տումարին հայերէն տառերուն փորագրութեան պարագաներն, այն տառերուն՝ որոնք յետոյ իրր երկու դար դործածուեցան Վատիկանի եւ Պրուպագանդայի կրկին տպարաններուն մէջ տպագրուած բազմաթիւ զրքերուն համար: Ենթադրածագ անակնկալ մ'էր՝ երբ 1912ին Հռոմայ Bibliotheca Vallicellana կոչուած պետական գրադարանին մէջ, որ երբեմն վանքի մը գրադարան էր, կը զբաղէի, «K 17», թուագրեալ ժողովածոյին մէջ (էջ 176) առջեւս կ'առ հայատիպ յայտարարութիւն մը, տպուած ի Հռոմ 1579ին: Ասոր մէջ կը ծանուցուէր որ սոյն «նոր գիրք», Գրիգոր ԺԳ. գիտուն Ս. Բահանայապետին հրամանաւ Պարիսցի Ռորերդ Գրանժոն (Rob. Granjon) վարպետը փորագրած էր: Սոյն Յայտարարութեան տպագրական մեծութիւնն էր 28×17.02 սմ. իսկ թղթին ամբողջական մեծութիւնը 36×25. մեծագիր էջ մը միայն՝ որու վրայ 33 առջ հայերէն՝ իրր նմոյշ տառերու, եւ յիշատակարան տպուած էր:

Կը սկսէր այսպէս՝

Armenici Characteres. Gregorii XIII. Pont. Opt. Max. iussu, nunc primum Romae incisi. (Այսինքն՝ Հայ տառեր, հրամանաւ Գր. ԺԳ. Սեծի Ս. Բահանայապետի, արդ առաջին անգամ՝ Հռոմայ մէջ փորագրուած:)

Ասոր կը յաջորդեն՝

«Հրամանաւ ամէնասուրբ տեսան մերոյ Տր Գրիգոր Երրորդառան Հռոմայեական | Փափուն: Եփնեցաւ եւ կատարեցաւ այս նոր գիրս եւ պատմաս ի մեծն սր եւ հրշակաւ | որ մայրաքաղաքն Հռոմայ, ընդ հովանեաւ սրբոց առաքելոցն Պետրոսի եւ Պողոսի: Ի ծն | ընդենէն ան եւ Փրկչին մերոյ Յի Բի. ս. շ. հ. թ. եւ ի թվականէ մեծի հայոց. ս. ի. ը. ամին. | օգոստոսի. ԺԺ. աւրն չորեքշաբթի: Ի հայրապետութին սր թագէտս ամ Հայոց կաթողի | կոսին. եւ սր Սաշատուրին:

Իրբեւ հայ տառերուն նմոյշ՝ յառաջ կը բերուին՝

«Սաղմոս ի դաւիթ, ճ. Ժ. դ. Աւրհնեցէք զտէր ամ ազնիւք . . . | Տէրունական տղաթն. Հայր մեր . . . | Աւետիք Գարրիէլ հրեշտակապետին. Ողջոյն ընդ քեզ

Մարիամ. . . | բանք ի. առաքելոց պարտ է գիտենալ յամենեքեան որք են բարեպաշտ քրիստոնեան. Հաւատամ ի մի նոճ . . . (Համառօտ Հանդանակն Նիկիոյ):

Նոր սող՝ “Գոհձութիւն եւ փառք եւ պատիւ եւ երկիրպագութիւն սրբոյ երրորդութեան եւ միասնական անձութիւն հաւր եւ որդոյ եւ հոգոյն սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից: Ամէն:

“Ռուպէրոսի Կրանժեօն Փարիզացոյ զիրանփորիչ վարպետիս ձեռամբ կազմեցաւ | այս նոր գիրս եւ այս յիշատակարանս ի մեծն հրօտմ ն. շ. հ. թ.:

„Rob. GranIon Parisien. incidebat.

Romae. 1579“

Տէրոջնի 1587ին հայրենիք դարձած միջոցին՝ ստիպուած էր երկար տանն մնալ Մարսիլիա, ուր հայերէնի թարգմանած է Le Chevalier Paris et la Belle Vienne.

Վիեննա, 7 Նոյ. 1913: Հ. ԳՐ. ԳԱԼԵՍԹԵՆՍԵԱՆ

Պ Ա Տ Ս Ս Կ Ա Ն

**ԵԿԵՆԵՐԿ ՄԸ ԸՆԳՀՇԵՆՈՒՐ ԳՐԵՐՈՒ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՎՐՈՅ**

Ուշագրաւ երեւոյթ մըն է, վերջին ժամանակներս մանաւանդ, հնախօսական-ազգագրական, կրօնախօսական եւ քաղաքակրթական պատմական այն լայնածաւալ շարժումը, որուն կը մասնակցին յարգիս այն ազգերը, որոնք բարձրագոյն գիտակցութենէ մը կը յօժարին այսօր նաեւ իրենց անցեալը ճանչնալ եւ գնահատել: Գոհձունակ սրտով կրնանք օրինակ առնուլ՝ հայ գրերու գիւտին 1500 տարուան Յօրեւելալը, որ բերկրանքով լեցուց Ճշմարտապէս հայ սրտերը. եւ յորեւելան տօնել՝ արդէն խնայապէս գնահատել է նախնաց արգասիքները, որպէս զի արգասաւորեն նոր սերնդեան ուժերն ալ եւ նոր յառաջադիմութեանց ճամբաներ հարթեն: Մեր գրերուն գիւտը, իբր պատմական եղելութիւն մը, պէտք եղածին պէս գնահատելու, յարմար կը դասենք նկատել զայն ընդհանուր գրերու պատմութեան լուսոյ տակ, սակայն միտքերնիս չէ ուսումնասիրութիւն մը տալ, այլ ընդհանուր ակնարկ մը միայն կարծի կարծոյ:

Գլխաւոր առիթը վերն ըստած շարժման՝ ինչպէս յառաջ նոյնպէս այսօր եղած է՝ երբայական սրբազան մատենագրութիւնը — Ս. Գիրքը, որ շատ հարցեր յուզեց: Այս եւ նախորդ դարերու հօս հօն կատարուած պեղումներն եւ

անոնց արդիւնքը շտապով դադարեցներու այդ պաշարին գործածուեցան եւ ամենաստուար մատենագրութեան մը ծնունդ տուին: Կկատի չ'առնելով այս տեղ վեճերու արդիւնքը, այս ստոյգ է որ գիտութեան համար շահեկան արդիւնքներ ձեռք բերուեցան: Պատմագրին աջը մինչեւ օրս մարդկութեան մթին անցեալին մէջ ի զուր վերու վար շարժելէն ետեւ հազմութե մեր թուականէն 5—6 դար յառաջ կրնար պատմական կռուաներ գտնել — Յունաց դասական շրջանէն սկսած. մինչ այսօր 3000—4000 տարիներու ատաղձն ունի առջեւը: Այսօր կրնանք ընդհանրապէս մարդկութեան քաղաքակրթութեան ընթացքին հետեւիլ, այսինքն հանդիսատես ըլլալ իւրաքանչիւր ազգի թափած ճիգերուն, գտած փառքին, վերջին բախտին: “Գիտութիւնը, կը գրէր օղբացեալ Վինթլէր, խելամուտ եղած է, որ այսօրուան եւրոպային՝ չէ միակ եւ ճշմարիտ մարդը, այլ սորվեցաւ յարգանք զգալ նաեւ ինչ որ ուրիշ գետնի վրայ յառաջ եկած կամ լաւ եւս կատարելագործուած է: Այստեղ նաեւ չի նկատեր ինք զինքն իւր համազգեստովն ու “սիլենարովն” (cylindre) իբր գազաթը բուրգի մը, որուն ստորնագոյն աստիճանները կազմողք իբր թէ քամահելի կրթութեան տէր եւ վայրենի ազգեր ըլլային: Այս համոզման եկան, ինչպէս ըսինք, ձեռք բերուած գիւտերով ի մասնաւորի արձանագրութիւններով, որոնք հազարաւոր դարերու մէջէ բերած հասուցած են մեզի հին քաղաքակրթութեան արգասիք-